

Oslobođenje Jugoslavije 1944—1945.

Uzimajući odlučan kurs na oslobodilačku borbu, nakon poraza Kraljevine Jugoslavije i okupacije zemlje, Josip Broz Tito je na početku ustanka razradio izvornu koncepciju oružane borbe protiv okupatora: razvijanje ustanka u obliku partizanske borbe s tim da preraste u općenarodni rat s dalekosežnim vojnim i političkim ciljevima. U skladu s takvom koncepcijom u oslobodilačkoj borbi stvarana je oružana sila — partizanski odredi, zatim NOVJ i, konačno, Jugoslavenska armija.

U prvom broju Biltena Glavnog štaba NOPOJ, od 10. augusta 1941, Tito je ovako formulirao zadatke oružanih snaga ustanka: »Narodno-oslobodilački odredi u svim oblastima Jugoslavije imaju glavni svoj cilj: oslobođenje naroda Jugoslavije i borba protiv domaćih okupatorskih agenata.« Dakle, već na početku utvrđen je krajnji cilj borbe partizanske vojske — oslobođenje naroda Jugoslavije.

Takva koncepcija oružane borbe zasnivala se na shvaćanju da istinsku slobodu porobljenim narodima ne može nitko donijeti, ukoliko se oni sami za nju ne budu borili. KPJ je cijenila da je Crvena armija glavni nosilac borbe protiv fašističkih sila i garancija pobjede u toj borbi. Međutim, ona je to smatrala, prije svega, povoljnim međunarodnim uvjetom za pokretanje i organiziranje narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji čiju okupaciju i komadanje nije priznala. Zato KPJ ne razvija borbu protiv okupatora na razini pokreta otpora čiji bi cilj bio samo da pomogne ratne napore Crvene armije i drugih armija, koje se bore protiv sila Osovine, od kojih bi porobljeni narodi trebalo da očekuju oslobođenje. Naprotiv, KPJ se opredjeljuje za vođenje svenarodnog rata koji će se razvijati usporedno (a ne kao neka pomoćna dejstva) s dejstvima na glavnim frontovima, za rat koji treba voditi do konačne pobjede. Suštinu te koncepcije vrhovni komandant NOPOJ Tito izrazio je u Biltenu Glavnog štaba NOPOJ od augusta 1941. riječima: »Ko će nama donijeti slobodu ako se mi sami nećemo boriti!«

Razvijajući oslobodilačku borbu na tim istaknutim načelima, u trogodišnjem periodu na tlu Jugoslavije izrasla su dva bitna činioca — revolucionarna vojska i revolucionarna vlast — što je omogućilo da narodi i narodnosti Jugoslavije u završnoj etapi drugoga svjetskog rata postanu subjekt vlastite pobjede. Bitna je karakteristika tadašnjeg položaja Jugoslavije da ona u završni period rata ulazi sa svim obilježjima organizirane države, a ne kao okupirana zemlja, kao većina ostalih evropskih zemalja. U trogodišnjoj borbi protiv okupatora, kvislinških i kolaboracionističkih snaga domaće buržoazije, NOP je u Jugoslaviji postao dominantna vojna i politička snaga, koja je mogla da u završnoj etapi rata, u sklopu općih napora antihitlerovske koalicije za slamanje Njemačke, vodi rat za svoje konačno oslobođenje. Nova Jugoslavija tada faktički ima status savezničke države, članice antihitlerovske koalicije.

Oko sredine 1944. godine približavala se završna etapa drugoga svjetskog rata. Operacijama Crvene armije na sovjetsko-njemačkom frontu borbe su se prenijele u Rumunjsku i u Poljsku. U Italiji anglo-američke trupe probile su njemačku obranu i 4. juna ušle u Rim. Dva dana kasnije, 6. juna, armije Zapadnih saveznika iskrcale su se u Normandiji, otvarajući time drugi front. Vazдушnim napadima velikih razmjera sistematski je razarana Njemačka, oko koje se stvara obruč, koji se ubrzo pretvara u povezani front savezničkih trupa. Položaj Njemačke postaje bezizlazan. U takvoj situaciji, kada je razvoj događaja na evropskim frontovima svakim danom dovodio Hitlerovu Njemačku u sve nepovoljniji položaj, jugoslavensko ratište dobivalo je nove dimenzije u značenju za Saveznike i okupatore. Narodnooslobodilačka vojska u toj etapi drugoga svjetskog rata na jugoslavenskom ratištu definitivno preuzima strategijsku inicijativu u svoje ruke i pristupa konačnom oslobođenju zemlje od okupatora, kvislinga i kolaboracionista. Kao samostalna oružana sila, uz armije vodećih zemalja antihitlerovske koalicije, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije trebalo je da u završnoj etapi drugoga svjetskog rata dade svoj doprinos kao dostojan partner savezničkim armijama. O uspješnom izvršenju tog zadatka ovisit će dovođenje oslobodilačke borbe do pobjedonosnog kraja, a posebno rješenje složenog problema međunarodnog priznanja nove Jugoslavije. Zapravo, oslobođenje zemlje vlastitim snagama bilo je realan i presudan činilac u osiguranju tekovina NOP-a, koji je u sebi sadržavao i osnove socijalističkog preobražaja. To je praktično značilo da je oslobođenje zemlje vlastitim snagama predstavljalo najbolju garanciju za očuvanje i daljnje razvijanje tekovina revolucije, a samim tim i sužavanje prostora za bilo kakve utjecaje izvana na društveno-političko uređenje Jugoslavije.

U ljeto 1944. godine, kada drugi svjetski rat ulazi u završnu etapu, NOVJ ima 39 divizija, svrstanih u 12 korpusa, i svoju ratnu mornaricu. Cjelokupne oružane snage NOP-a brojile su tada oko 350.000 boraca i već su bile oslobodile znatan dio jugoslavenskog teritorija.

Vrhovni komandant NOV i POJ Tito, prateći razvoj operacija na evropskim ratištima, pristupio je još u proljeće 1944. godine utvrđivanju svoga strategijskog plana u prvoj etapi završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije. Procjenjujući da će daljnji razvoj ofenzive Crvene armije na lijevom krilu sovjetsko-njemačkog fronta bitno utjecati na strategijsku situaciju na Balkanu, što se može smatrati veoma povoljnim objektivnim vanjskim faktorom, vrhovni komandant Tito je odlučio da težište operacija NOVJ usmjeri ka Srbiji, uz gotovo istodobno otpočinjanje operacija za oslobođenje Dalmacije, čime se težilo učvrstiti i proširiti pozicije NOP-a na jadranskoj obali i njenom bližem zaleđu. Početak tih operacija ujedno predstavlja početak operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije. Uz operativno-strategijske razloge, u procjeni koja je dovela do odluke o težištu operacija u tom periodu (sredina 1944), trebalo je imati u vidu i pritisak Zapadnih saveznika, koji su nastojali osigurati svoje pozicije u Jugoslaviji.

Oslobođenje Srbije bilo je posebno politički značajno radi razbijanja domaćih kontrarevolucionarnih snaga, četnika D. Mihailovića, koje su još uvijek uživale podršku državnih faktora Velike Britanije i SAD. Ti fak-

tori su — računajući na četništvo, njegova vojna i politička uporišta i predstavljajući ga kao izraz raspoloženja srpskog naroda za vraćanjem monarhije (izjave Churchilla) — vršili pritisak na Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, zahtijevajući od rukovodstva nove Jugoslavije formiranje zajedničke vlade i priznanje kralja Petra II. Zbog toga je ovladavanje Srbijom, uz oslobođenje, značilo i razbijanje uporišta kontrarevolucije, snaga starog poretka, čija prava moć nije bila u podršci naroda, već u podršci koja im je pružana u zapadnim savezničkim zemljama.

Bez obzira na tako izražena strategijsko-operativna i politička težišta, u prvom redu Srbija, zatim Dalmacija, jugoslavensko ratište činilo je jedinstvenu cjelinu s međusobnim utjecajima djelovanja na svim operativnim područjima toga ratišta. Jer, kao što je poznato, dok se u prvoj etapi završnih operacija vode borbe u istočnim, jugoistočnim i južnim krajevima zemlje, koje će dovesti do uspostavljanja jedinstvenog stabiliziranog fronta, u zapadnim krajevima — Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni, tj. u pozadini fronta — jake snage NOVJ (šest korpusa i jedna operativna zona) istodobno vode uporne borbe protiv okupatora i kvislinga, što veoma povoljno utječe na operacije u istočnim i jugoistočnim krajevima zemlje.

U skladu sa svojom strategijskom koncepcijom o prenošenju težišta operacija NOVJ, Vrhovni štab je do početka jula 1944. u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni koncentrirao jake snage: Operativnu grupu divizija, 1. proleterski i 12. korpus. Istodobno, rukovodstvo NOP-a posvećuje pažnju posebno razgaranju oslobodilačke borbe na samom tlu Srbije. Na području južne Srbije, tada najsnažnijem žarištu NOP-a u Srbiji, formirano je pet divizija NOVJ koje su bile pod komandom reorganiziranog Glavnog štaba Srbije. Isto tako, oslobodilački pokret bio je u snažnom usponu i u svim drugim oblastima Srbije.

U prvoj etapi operacija za oslobođenje Srbije osnovni cilj bio je da se ovlada takvom operativnom osnovicom kako bi se brzo razbili četnici D. Mihailovića i ujedno osigurao takav raspored glavnim snagama NOVJ koji će im omogućiti najefikasnije vođenje operacija u drugoj etapi, tj. operacija za slamanje njemačkog otpora u Srbiji. U svim tim razmatranjima i planovima, Vrhovni štab pridavao je presudno značenje oslobođenju Beograda — važnog strategijskog čvora i glavnog grada Jugoslavije.

Usprkos nepovoljnom razvoju strategijske situacije na jugoistoku Evrope za Njemačku, Hitler — koji ni do tada nije promijenio svoju odluku o obrani Balkana — naređuje svom komandantu Jugoistoka, feldmaršalu von Weichsu (čije je sjedište bilo u Beogradu), da i dalje odlučno brani posjednuti teritorij. U ljeto 1944, na tlu Jugoslavije nalazili su se: njemačka Grupa armija »F« (oko 270.000 vojnika), u Istri i Slovenskom primorju 97. njemački korpus (iz Grupe armija »C«), bugarska 5. armija i 1. okupacioni korpus (oko 90.000 vojnika),¹ dijelovi triju divizija Horthyveve Mađarske (oko 15.000 vojnika) i oko 250.000 različitih kvi-

¹ Za vrijeme nastupanja Crvene armije ka rumunjsko-bugarskoj granici, fašistički režim Bugarske pokušao je da očuva svoje pozicije proglašenjem »neutralnosti« (25. augusta) i povlačenjem 1. okupacionog korpusa iz Srbije (29. augusta). Međutim, sovjetska vlada je 5. septembra 1944. objavila rat Bugarskoj, a jedinice Crvene armije odmah su prešle u nastupanje kroz Bugarsku.

slinga i kolaboracionista. U njemački sistem obrane Balkana uključena je Grupa armija »E« (oko 350.000 vojnika), čija se glavnina još uvijek nalazila u Grčkoj.

U jaši-kišinjevskoj operaciji na pragu Rumunjske, jedinice Crvene armije razbile su njemačku Grupu armija »Južna Ukrajina«. Zahvaljujući uspješnom nastupanju Crvene armije i ustancima naroda Rumunjske i Bugarske, fašističke vlade tih zemalja bile su oborene. Time je strateški položaj njemačkih snaga na Balkanu postao još nepovoljniji. Međutim, Hitler ne mijenja svoju odluku o obrani Balkana: Grupi armija »F« naredio je da i dalje ostane na jugoslavenskom prostoru, a Grupi armija »E« da brani Grčku.

Zbog Hitlerove odluke da i dalje brani prostor Jugoistoka, odnos snaga na početku operacija za oslobođenje Srbije, i u broju i u naoružanju i tehničkoj opremljenosti, još uvijek je bio nepovoljan za NOVJ. Korpusi i divizije NOVJ koji su prodirali u Srbiju nisu prihvatili frontalne borbe, već su neprijatelju nametnuli svoju metodu borbenih dejstava: manevar pješadijskim formacijama kako bi se što prije izvršio koncentričan upad većim grupacijama u dubinu Srbije. Uočavajući koncentraciju jakih snaga NOVJ na prilazima Srbiji i cijeneći moguće posljedice, njemački vrhovni komandant Jugoistoka doveo je dio snaga iz Albanije i Grčke i ofenzivnim operacijama u julu i augustu 1944. pokušao spriječiti prodor korpusa i divizija NOVJ u dubinu Srbije i osujetiti njihove operacije. Međutim, snage NOVJ izmanevrirale su Nijemce i prodrle duboko u Srbiju — Operativna grupa divizija na Kopaonik, na Rasinu i Toplicu, povezujući se s divizijama pod komandom Glavnog štaba Srbije, a 1. i 12. korpus u širi rejon planina Zlatibora i Tare. Time je NOVJ na području Srbije definitivno preuzela inicijativu.² Do sredine septembra jedinice NOVJ zadale su odlučan udarac četnicima D. Mihailovića, usprkos tome što su ih Nijemci dobro snabdjeli oružjem i municijom. U bojevima na Kopaoniku, u Zupi, u Rasini, na Zlatiboru i na Jelovoj gori potpuno su razbijene i raspršene četničke snage. Tako brzo rasulo četničkih formacija govori o tome da četništvo nije imalo podršku u srpskom narodu, već da se održavalo u prvom redu zahvaljujući osloncu na njemačkog okupatora.

Radi efikasnijeg vođenja daljnjih operacija u Srbiji, Vrhovni štab je 15. septembra formirao 1. armijsku grupu, u čiji su sastav ušli 1. i 12. korpus i Operativna grupa — ukupno osam divizija. U drugoj polovici septembra, divizije 1. armijske grupe NOVJ, u svom prodoru kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju, približile su se Beogradu, izbivši na liniju Arandjelovac — Šabac. Dio snaga Vrhovni štab je uputio prema istočnoj granici, u susret Crvenoj armiji.

Ispunjenjem operativnih zadataka NOVJ u toj etapi bitke za Srbiju, i masovnim stupanjem u njene redove stanovništva iz oslobođenih krajeva Srbije, razbijene su sve kombinacije reakcionarnih krugova na Zapadu i vrhova jugoslavenske buržoazije okupljene oko kralja i vlade u izbjeglištvu, koji su svoje planove o društveno-političkim odnosima u Jugoslaviji

² U procjeni Operativnog štaba Wehrmachta od 23. augusta 1944. konstatirano je »da je nastupanje Titovih snaga prema Srbiji doduše bilo usporeno, ali nije bilo osuđeno« (Ratni dnevnik njemačke Vrhovne komande, tom IV, knj. 1, Frankfurt n/M 1961).

zasnivali na, tobože, postojanju jakih četničkih pozicija u Srbiji koje će, navodno, odigrati presudnu ulogu u daljnjem razvoju političkih prilika u zemlji. Osim toga, operativnim uspjesima u periodu jul—septembar stvoreni su veoma povoljni uvjeti za potpuno slamanje njemačke obrane u Srbiji i za dostizanje stratejskog cilja — oslobodjenje Beograda.

Prodorom divizija NOVJ u Srbiju i trupa Crvene armije kroz Rumunjsku i Bugarsku do jugoslavenske istočne granice stvorena je opasnost za njemačku Grupu armija »E« u Grčkoj da bude odsječena i zatim uništena. Zbog toga njemački komandant Jugoistoka jedinicama iz Grčke pojačava obranu Srbije, posebno njenog istočnog dijela, glavnih komunikacija i Beograda. Međutim, Hitler još uvijek ne dozvoljava izvlačenje Grupe armija »E«, iako je već bilo predviđeno da ona posjedne novu liniju skraćenog fronta: Đerdap—Niš—sjeverna Albanija kako bi se tako, bar za neko vrijeme, konsolidirala obrana Balkana i spriječio prodor Crvene armije u Panonsku niziju. Tek 3. oktobra 1944, kada su zajedničke operacije NOVJ i Crvene armije ka glavnom stratejskom cilju — Beogradu — već bile otpočele, Hitler je odobrio skraćivanje fronta na Jugoistoku, odnosno izvlačenje Grupe armija »E« i posjedanje spomenute nove linije fronta. To Hitlerovo odobrenje više nije imalo praktičnog značenja, jer su u toku operacija dviju savezničkih armija već bili osujećeni njegovi planovi.

U takvoj vojno-političkoj situaciji, kad je NOVJ ovladala najvećim dijelom teritorija Srbije, što je onemogućilo njemačkoj Vrhovnoj komandi da formira jedinstveni front obrane Srbije, i razbila kontrarevolucionarne snage četnika D. Mihailovića i M. Nedića, predsjednik Nacionalnog komiteta i Vrhovni komandant Josip Broz Tito, 19. septembra 1944, s otoka Visa odlazi avionom u Moskvu radi dogovora sa sovjetskom vladom i Vrhovnom komandom Crvene armije »o prelasku nekih sovjetskih jedinica na teritoriju istočnog dijela Jugoslavije i njihovom učešću u oslobađanju tog dijela zemlje« (Tito). U tom trenutku 17 divizija NOVJ, sa oko 100.000 boraca, bilo je spremno da uđe u završnu fazu bitke za konačno oslobodjenje Srbije.³ Čitava NOVJ koja se borila na svim područjima Jugoslavije imala je tada 15 korpusa, odnosno 50 divizija, 2 operativne grupe, 16 samostalnih brigada, 130 partizanskih odreda, svoju ratnu mornaricu, prve formacije avijacije — ukupno oko 400.000 naoružanih boraca.

Usklađivanje zajedničkih operacija Crvene armije i NOVJ imalo je dublji smisao i šire stratejsko značenje. Zapravo, radilo se o tome da se njemačkim trupama, poslije poraza u jaši-kišinjevskoj operaciji i izbacivanja iz osovinskog stroja Rumunjske i Bugarske i dubokog prodora jake grupacije NOVJ u Srbiju, ne dozvoli da formiraju i stabiliziraju front na Balkanu, jer bi to usporilo napredovanje Crvene armije kroz Mađarsku radi postizanja glavnog cilja — slamanja Njemačke, a NOVJ bi otežalo

³ Njemački komandant Jugoistoka, feldmaršal Weichs ovako je zaključio »razmatranje borbi protiv Tita« u Srbiji 29. septembra 1944: »Radi se, izuzimajući nove formacije, o operativno i taktički dobro vodenim snagama, koje su zavidno opremljene teškim naoružanjem, koje posjeduju dinamiku koja nije za potcjenjivanje i čiji broj stalno raste. Pri tome znam da ne precjenjujem neprijatelja jer su sadašnje borbe i obostrani gubici osnova za objektivnu procjenu« (Ratni dnevnik njemačke Vrhovne komande, tom IV, knj. 1).

ispunjenje njenog glavnog zadatka — konačno oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih slugu.

U razgovorima u Moskvi Nacionalni komitet i sovjetska Vrhovna komanda su se »sporazumjeli o prelasku trupa Crvene armije na istočnu teritoriju Jugoslavije i o vođenju zajedničkih operacija radi oslobođenja tog dijela zemlje i Beograda«. ⁴

Sporazum između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Sovjetske komande bio je veoma značajan za koordiniranje operacija dviju savezničkih armija. Radilo se o privremenom stupanju trupa Crvene armije na tlo savezničke zemlje radi izvršenja operativnih zadataka zajedno sa NOVJ, uz »primanje uslova« da će »u oblasti gdje će se nalaziti jedinice Crvene armije, djelovati civilna administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije«.

Na povratku iz Moskve za Jugoslaviju, u rumunjskom gradu Krajovi, predsjednik Nacionalnog komiteta maršal Tito primio je 5. oktobra delegaciju vlade otečestvenofrontovske Bugarske, koja ga je molila da novoj bugarskoj otečestvenofrontovskoj armiji dozvoli da sudjeluje u operacijama na jednom dijelu teritorije Jugoslavije. Iako operativni razlozi uopće nisu iziskivali potrebu uključivanja bugarskih jedinica u operacije na tlu Jugoslavije, iako su sjećanja na zlodjela koja je počinila bugarska okupaciona vojska u Srbiji i Makedoniji bila svježja, predsjednik Tito, pobornik suradnje i zbližavanja balkanskih naroda, želeći da pridonese uspostavljanju dobrih odnosa s Bugarskom i da olakša njen međunarodni položaj, kako bi joj dao šansu »za ispravljanje nepravdi« koje su narodima Jugoslavije počinile prethodne carske vlade, odnosno njihove okupacione trupe, udovoljio je molbi bugarske vlade i, u ime Nacionalnog komiteta, odobrio učesće nekih jedinica nove bugarske armije u borbama na dijelu jugoslavenske teritorije. ⁵ Na osnovi navedenog odobrenja predsjednika Nacionalnog komiteta, u okviru operacija za oslobođenje Srbije, 2. bugarska armija (koja je, inače, bila pod komandom 3. ukrajinskog fronta), zajedno s 13. korpusom i 2. divizionom NOVJ i jedinicama 1. gardijskog utvrđenog reiona Crvene armije, učestvovala je u oslobođenju šireg prostora Niša.

⁴ Sovjetska agencija TASS o tome je 28. septembra objavila komunike koji glasi: »Prije nekoliko dana Sovjetska komanda — imajući u vidu interese razvijanja borbenih operacija protiv njemačkih i mađarskih trupa u Mađarskoj — obratila se Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije s molbom da daju pristanak na privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslavensku teritoriju koja graniči s Mađarskom. Sovjetska komanda saopćila je tom prilikom da će sovjetske trupe, pošto izvrše svoje operativne zadatke, biti povučene iz Jugoslavije.

Nacionalni komitet i Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije pristali su da udovolje molbi Sovjetske komande. Sovjetska komanda je primila uslov, koji je postavljen s jugoslavenske strane, da će na teritoriji Jugoslavije, u oblasti gdje će se nalaziti jedinice Crvene armije, djelovati civilna administracija Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije« (Peti kongres KPJ, Beograd 1948, 120).

⁵ O tome je potpisana zajednička deklaracija:

»5. oktobra 1944. održan je sastanak između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita i delegata bugarske vlade Otečestvenog fronta na čelu s ministrom g. Dobri Terpeševom i Petr. Todorovom. Razgovori su tekli u srdačnom i prijateljskom tonu i u duhu obostranog razumijevanja.

Postignuta je saglasnost:

1.— O vojničkoj suradnji u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, njemačkog osvajača;
2.— Da će se sva pitanja koja proističu iz savezničkih odnosa i prijateljske suradnje

Zajedničke operacije Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije za oslobođenje istočnih i sjeveroistočnih dijelova Srbije, koje su počele potkraj septembra 1944, obilježene su zajedničkom pobjedom — oslobođenjem Beograda, 20. oktobra 1944. godine. Beogradska operacija predstavlja primjer uspješne borbene suradnje dviju armija — Crvene armije i NOVJ — koje su se od 1941. godine borile protiv zajedničkog neprijatelja — sila Osovine. Do kraja oktobra jedinice dviju armija, Crvene armije i NOVJ, oslobodile su Bačku i Banat, a u novembru i Baranju. Poslije beogradske operacije i učešća u oslobođenju Vojvodine, jedinice 2. i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije (koje su učestvovala u tim borbama) prebačene su na front u Mađarsku, osim jednog korpusa koji je do kraja 1944. godine, također, upućen na budimpeštanski pravac. U tim operacijama razbijena je glavina njemačke grupe »Srbija«. Oslobođenjem istočnih krajeva zemlje zajedno s Beogradom, propala je zamisao njemačke Vrhovne komande da stabilizira front u Srbiji i da preko sjeverne Srbije izvuče trupe s juga Balkana. Njemački front na Balkanu formiran je 300 km zapadnije od prvobitno predviđene linije Đerdap—Niš—sjeverna Albanija. Umjesto namjeravanog povlačenja preko Beograda, njemačka Grupa armija »E« prinuđena je da se izvlači iz Grčke i Makedonije mnogo nepovoljnijim pravcem preko Kosova, Sandžaka i Bosne, a iz Albanije kroz Crnu Goru i primorje izlažući se neprestanim napadima jedinica NOVJ. Stvoreni su povoljni uvjeti za izvršavanje narednih operativnih zadataka obiju armija: Crvenoj armiji za operacije u Mađarskoj, a NOVJ za posljednju etapu završnih operacija radi konačnog oslobođenja cijele zemlje.

Oslobođenje istočnih krajeva zemlje i Beograda bilo je veoma značajno za daljnje vođenje oslobodilačkog rata. U oslobođeni Beograd prešlo je vojno i političko rukovodstvo nove Jugoslavije i razvilo svestranu aktivnost mobilizirajući sve snage za definitivno oslobođenje zemlje, za daljnju izgradnju narodne vlasti, međunarodno priznanje i obnovu razorenih oblasti zemlje.

Dok su se vodile operacije za oslobođenje najvećeg dijela Srbije i Beograda, ostalih 36 divizija NOV vodilo je operacije za oslobođenje drugih krajeva zemlje. Iako su sve te operacije podjednako značajne, ipak valja uočiti izuzetno mjesto operacija za oslobođenje Dalmacije, u ljeto i jesen 1944, budući da su pobornici starog buržoaskog režima pravili kombinacije da, koristeći se eventualnim iskrcavanjem anglo-američkih trupa na tome prostoru, pokušaju osigurati svoje pozicije. Te operacije izveli su 8. korpus i Mornarica NOVJ. U prvoj polovici septembra, desantima s otoka Visa počelo je oslobađanje srednjodalmatinskih otoka, zatim obale. Oslobođenje Dalmacije završeno je na početku decembra uništenjem njemačke 264. divizije i četničke grupacije popa Đujića u opkoljenom Kninu.

Bugarske i Jugoslavije rješavati u duhu bratskih i zajedničkih interesa naroda Jugoslavije i bugarskog naroda.

Delegati Otečestvenog fronta izrazili su spremnost da učine sve za ispravljanje nepravdi koje su narodima Jugoslavije počinili reakcionarni fašistički elementi bugarske vlade i da će se u punoj mjeri založiti da se normalizuju odnosi između bugarskog naroda i naroda Jugoslavije u duhu pune i bratske solidarnosti« (Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji, Vojnoistorijski institut JNA, 1950, 142).

U neprekidnim dvomjesečnim borbama, od polovice septembra do polovice novembra, četiri divizije NOV Makedonije, uz pomoć dijelova 1. i 4. bugarske armije, oslobodile su Makedoniju. To su bile teške borbe s jedinicama njemačke Grupe armija »E« koje su nakon kapitulacije carske Bugarske, povlačeći se iz Grčke, došle na tu teritoriju.

Od sredine oktobra do druge polovice decembra jedinice NOVJ oslobodile su Kosovo i dijelove zapadne Srbije boreći se protiv jedinica njemačke Grupe armija »E«. U oslobođenju Kosova, uz kosovsko-metohijske brigade, učestvovala je i jedna divizija Narodnooslobodilačke vojske Albanije i dijelovi bugarske 2. armije. Gotovo istodobno jedinice NOVJ u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Hercegovini borile su se protiv jedinica Grupe armija »E« koje su se povlačile iz Albanije. Borbe u tim oblastima trajale su do druge polovice decembra, kada su se završile njihovim oslobođenjem. U borbama od Podgorice do Višegrada sudjelovala je i jedna divizija NOV Albanije.

Tako su do kraja 1944. godine Srbija i Makedonija konačno oslobođene. Istodobno su bile oslobođene Dalmacija, Crna Gora i znatan dio Bosne i Hercegovine. Time je bila završena prva etapa operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije. Narodnooslobodilačka vojska, kao samostalna oružana sila, uspostavila je jedinstven, stabiliziran front od Drave preko Srijema, Bosne i južne Like do Jadranskog mora. Tako se jugoslavenski front slio u neprekidan saveznički front kojim je okružena Hitlerova Njemačka. Naime, jugoslavenski front nastavljao se na sovjetski front u Mađarskoj i preko Jadranskog mora na anglo-američki front u Italiji. Jake snage NOVJ u Hrvatskoj i Sloveniji — 6 korpusa i jedna operativna zona — s prostranih slobodnih teritorija nastavile su da uspješno djeluju u pozadini toga fronta, posebno na komunikacijama, što će veoma povoljno utjecati na razvoj operacija NOVJ u narednoj etapi.

U 1945. godini, poslije oslobođenja istočnih i jugoistočnih dijelova zemlje, na jugoslavenskom prostoru otpočinje druga etapa završnih operacija; zapravo, NOVJ počinje svoj posljednji udar za konačno oslobođenje zemlje. Tadašnju situaciju u Jugoslaviji karakterizira opći polet NOP-a, koji mobilizira sve potencijale zemlje u odlučnu bitku; oslobođenje zemlje osnovna je zadaća.

Pripremajući se za posljednju etapu operacija za oslobođenje zemlje, Vrhovni komandant je reorganizirao NOVJ. Formirane su velike strategijske jedinice: 1. januara 1945. formirane su 1., 2. i 3. armija, a dva mjeseca kasnije formirana je 4. armija. Zahvaljujući pomoći u naoružanju i ratnoj tehnici, koja je primljena od SSSR-a (poslije beogradske operacije) i od Zapadnih saveznika, ojačana je borbena moć jedinica NOVJ, formirane su veće vazduhoplovne formacije. No, ta pomoć, iako je mnogo značila, ni izdaleka nije mogla zadovoljiti sve veće potrebe NOVJ, tako da njeno osnovno naoružanje i dalje ostaje ono koje je oteto od neprijatelja. Na početku 1945. NOVJ je brojila oko 600.000 boraca. Prvog marta preimenovana je u Jugoslavensku armiju i narasla na više od 800.000 boraca, svrstanih u 63 divizije, jedinice Mornarice i Vazduhoplovstvo. Vrhovni štab reorganiziran je u Generalštab.

Pred početak druge etape završnih operacija, Jugoslavenska armija je na svom odvojenom frontu imala protiv sebe njemačku Grupu armija »E«,

odnosno 7 armijskih korpusa, ukupne jačine više od 450.000 vojnika i više od 230.000 kvislinških vojnika.

Za vrijeme priprema jedinica, vrhovni komandant Tito sastao se u Beogradu najprije s komandantom 3. ukrajinskog fronta u Mađarskoj maršalom F. Tolbuhinom a zatim, u februaru 1945, s komandantom savezničkih snaga u Italiji H. Alexanderom. Razgovori su se vodili o usklađivanju predstojećih operacija u jugoistočnoj i južnoj Evropi s općim ciljem: slamanje nacističke Njemačke.

Strategijski cilj, koji je postavio vrhovni komandant JA u završnoj ofenzivi, bio je: osloboditi preostale dijelove zemlje, uključujući Istru i Slovensko primorje (tj. cjelokupnu etničku teritoriju naših naroda), razbiti neprijatelja i prisiliti ga na kapitulaciju na jugoslavenskom ratištu.

Prema osnovnoj zamisli vrhovnog komandanta i dogovoru sa savezničkim komandantima na frontovima u Mađarskoj i Italiji, Generalštab je planirao završnu ofenzivu JA. Najprije je na primorskom pravcu (na lijevom krilu strategijskog rasporeda), 20. marta, otpočela ofenzivu 4. armija, koja je nastupala prema staroj jugoslavensko-talijanskoj granici. Zatim su, nakon proboja srijemskog fronta (12. aprila), prema osnovnoj operativno-strategijskoj ideji, 1, 2. i 3. armija nastavile nastupanje kroz Srijem, Bosnu i Slavoniju na zapad. Njemačke i kvislinške jedinice borile su se izuzetno uporno, nastojeći da se po svaku cijenu izvuku iz Jugoslavije, zbog čega se morao voditi niz teških borbi. Međutim, usprkos upornosti i žilavosti obrane, njemačke i kvislinške snage bile su poražene. U dvomjesečnim operacijama, četiri armije u zahvatu fronta i sedam korpusa, koji su djelovali u dubokoj pozadini neprijatelja, oslobodili su cijeli jugoslavenski teritorij, izbili na rijeku Soču i u Korušku. Prvog maja 4. armija oslobodila je Trst i one dijelove Hrvatske i Slovenije koji su poslije prvoga svjetskog rata ostali pod Italijom. Kod Rijeke je prinuđen na predaju njemački 97. armijski korpus. Oslobođenje Istre i Slovenskog primorja imalo je veliko značenje za sjedinjenje tih krajeva s maticom-zemljom, odnosno za rješenje problema zapadnih granica s Italijom. Ubrzo su na teritoriju Slovenije okružene i glavne snage njemačke Grupe armija »E« i prinuđene na predaju. Neke jedinice iz te grupe, pokušavajući da se probiju u Austriju, produžile su otpor i poslije stupanja na snagu odredaba o bezuslovnoj kapitulaciji Njemačke (8. maja), sve do 15. maja 1945, kada su njemačke jedinice pod komandom generala Löhra bile prinuđene da kapituliraju na jugoslavenskom tlu a s njima zajedno i preostale snage NDH, i druge kvislinške snage. Toga dana komandant 3. armije uputio je telegram svom vrhovnom komandantu maršalu Titu: »Na frontu armije prestao svaki organizovani otpor.«

Razmatranja o završnim operacijama Jugoslavenske armije mogli bismo zaključiti konstatacijom da je oslobođenje zemlje vlastitim snagama bilo jedan od najznačajnijih konstitutivnih faktora nove državne zajednice jugoslavenskih naroda. To je bio posebno značajan činilac u rješavanju njenih međunarodnih odnosa. Oslobođenje zemlje vlastitim snagama značilo je osiguranje tekovina NOB-a i revolucije, a samim tim i eliminiranje drugih utjecaja na uređenje zemlje koji su pokušavani da se nametnu dogovorima o »podjeli odgovornosti« ili drugim kombinacijama u vezi s novom Jugoslavijom.